

Toespraak van Jan Jaap Knol op de discussieavond “Über Neue Zugänge und andere Beschränkungen” ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van Kultur Kontakt.

Wenen, 4 november 2009

N.B.: het gesproken woord geldt.

Dames en heren,

Het Nederlands Fonds voor Cultuurparticipatie, vorig jaar opgericht door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, stelt zich ten doel de actieve participatie van de inwoners van Nederland aan kunst en cultuur te bevorderen.

Dat doen we langs twee wegen. Door programma's met activiteiten gericht op cultuurparticipatie van de provincies en de 35 grote gemeenten financieel te ondersteunen. En door daarenboven rechtstreekse subsidie te verlenen aan die activiteiten op het gebied van amateurkunst en cultuureducatie die zich door hun opzet en kwaliteit landelijk echt onderscheiden. Op die manier dragen we vanuit een landelijk perspectief bij aan de inhoudelijke ontwikkeling van een terrein waar van oudsher vooral de lokale overheden bij ons verantwoordelijk zijn: het bevorderen van de breedtecultuur. We ondersteunen diverse nationaal concoursen voor aanstormend klassiek geschoold muzikalent, maar ook het International Break Dance Event en een festival in dialectpop. Ook steunen we educatieve activiteiten zoals het Medialab van het Kinderfilmfestival Cinekid waarin kinderen de nieuwste mogelijkheden kunnen onderzoeken. Of – ander voorbeeld – een training voor professioneel kader in de jeugdcircussen. We kennen in ons programma twee bijzondere speerpunten: de actieve muziekbeoefening en de samenwerking tussen amateurs en professionals.

In Europa staan we met ons fonds niet alleen. Andere landen zoals Noorwegen, Groot-Brittanie en Vlaanderen kennen eveneens een overheid die zich sterk inzet voor cultuurparticipatie. Met Kultur Kontakt in Oostenrijk werk ik al geruime tijd samen. We maken als Europese landen deel uit van een gezamenlijk netwerk en sinds een jaar ook van een officiële werkgroep van de Europese commissie die zich richt op de synergie tussen onderwijs en cultuur. Cultuureducatie en – participatie zijn met andere woorden een actueel beleidsthema in de cultuurpolitiek van Europa en de lidstaten.

Dit gegeven verleidt me tot een korte historische terugblik. Het korte tijdsbestek dat ik heb voor mijn inleiding, maakt dat ik met zevenmijlslaarzen door de tijd stap. Toch hoop ik dat de nuance daarin niet verloren gaat. Als we terugkijken over pak en beet honderd jaar, zou ik drie fases willen onderscheiden in het denken over cultuureducatie en – participatie.

Bildung en volksverheffing

De eerste fase is die van het bildungsideaal en in het verlengde daarvan de gedachten over volksverheffing. Kort geleden las ik *Die Welt von Gestern* van Stefan Zweig. Vol met herinneringen aan Wenen, maar ook aan Berlijn, Brussel en Parijs. “Erinnerungen eines Europäers” luidt dan ook de apodictische ondertitel. Zweig’ zijn herinneringen bestrijken een lange periode: van het einde van de 19de eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog. Het is een mooi en rijk boek. Maar ernst, somberheid en boosheid bepalen lieverlee steeds meer de toon naarmate de oorlog – eerst in 1914 en daarna in de jaren dertig - zijn vernietigende rol opeist. De meest onbezorgde passages in het boek gaan over Zweig zijn jeugd op het Wener gymnasium. Daar lezen we hoe de jonge Stefan zich gretig over geeft aan de schone kunsten. Hij plaatst het enthousiasme van hemzelf en zijn medeleerlingen in het decor van het Habsburgse tijdperk: “An und für sich war diese Begeisterung für Theater, Literatur und Kunst eine ganz natürliche in Wien”.

Zweig kwam uit een gutbürgerlich milieu, maar in het verlengde van het Bildungsidee vatte met name in de sociaaldemocratie aan het begin van de vorige eeuw overal in Europa de overtuiging post dat niet alleen gymnasiasten, maar ook de arbeidersklasse toegang diende te krijgen tot het domein van de hoge kunsten. In Nederland werd het eerste proefschrift over cultuurbeleid geschreven door Emanuel Boekman, sociaal democratisch wethouder te Amsterdam. Hij was een warm pleitbezorger van cultuurspreiding met als devies voor de onderwijzers ‘veel genegenheid en weinig schoolsheid’. Bij Zweig is overigens ook goed te lezen hoe dit verheffingsideaal in communistische Rusland tot wonderlijke praktijken leidde. Naar aanleiding van zijn reis naar Rusland tekent hij op: “Kunstkommissare erklärten den etwa befangenden Bauern Rembrandt und Tizian; immer hoben die Bauer wenn auf Einzelheiten gezeitigt wurde, scheu die Augen unter den schweren Lidern.

Democratisering

De idealen van Bildung en volksverheffing zijn na de tweede wereldoorlog niet verloren gegaan. Maar ze hebben wel veel terrein verloren. De doorbraak van popmuziek en andere vormen van populaire cultuur maakten vanaf de jaren zestig de positie van de hoge kunsten steeds minder vanzelfsprekend. Toen ook nog eens grote kunstenaars als Warhol en Beuys de status en het wezen van de kunst ter discussie stelden en ook op andere terreinen als wetenschap en politiek autoriteit steeds vaker op de proef werden gesteld, werd het adagium van verheffing ingeruild voor dat van toegankelijkheid en vrije, eigen keuze. Als er gesproken werd over vorming, kwam het zwaartepunt steeds sterker te liggen op persoonlijke ontwikkeling en veel minder op kennis en cultuuroverdracht, zoals in het 19de eeuwse

denken. Het ideaal van democratisering leidde – in Nederland in elk geval – tot een goede spreiding van cultuureducatieve voorzieningen, van een goede kwaliteit maar ook met een ook nogal sterk geïnstitutionaliseerd karakter met een professioneel geschoolde staf. In hoeverre de klant daadwerkelijk koning was, valt te betwijfelen.

Participatie

Inmiddels zijn we in de derde fase beland. Dat van de participatie. Het grote verschil met de tweede fase is er in gelegen dat – mede onder de werkelijk niet te overschatten invloed van internet en met name Web 2.0 – mensen zich lijken te onttrekken aan de bevoogding die hoe goed bedoeld ook gepaard gingen met de volksverheffing en de democratisering, zeker toen deze zich eenmaal in institutionele verbanden had uitgekristalliseerd. Op het internet bepalen niet langer journalisten, maar gewone mensen in hun communities wat zij als nieuws beschouwen. De muziekindustrie moet haar bedrijfsstrategie geheel aanpassen nu mensen vrijelijk muziek uploaden en distribueren. Bibliotheken en boekhandels stellen zich even grote vragen over hun kerntaken naar aanleiding van de opkomst van e-books. Het is in deze tijd niet zo moeilijk een cultuurpessimistisch betoog af te steken over de teloorgang van een gemeenschappelijk corpus aan culturele kennis. Tegelijk zijn mensen – van alle leeftijden en in al hun diversiteit – cultureel geweldig actief.

Professionals in de cultuureducatie zien zich aldus voor een aantal keuzes geplaatst. Het is natuurlijk mogelijk vast te houden aan het klassieke Bildungsideaal en dan ook niet zo'n beetje, maar radicaal. Het kan, maar ik denk dat het onherroepelijk een keuze voor elitarisme is.

We kunnen vasthouden aan het democratiseringsideaal vanuit een institutioneel denken. Maar leraren, educatoren en ouders ook missen nu al de aansluiting met wat jongeren met nieuwe media doen. Met name de populaire jongerencultuur ontwikkelt zich veel sneller dan de instituties met hun lesroosters kunnen bijbenen.

Het antwoord zal volgens mij eerder moeten liggen in een synthese van het bildungsideaal, democratisering en participatie. De leraar van nu is voor mij nog steeds de verzinnebeelding van het bildungsideaal. Lehren is het werkwoord, maar Lehrer hoort er als zelfstandig naamwoord bij.

Toegankelijkheid van cultuur als democratisch ideaal hoort in mijn overtuiging een fundament van cultuurpolitiek te zijn. Elk kind verdient het om – ongeacht van de

aanmoediging of mogelijkheden thuis of in de omgeving – de kans te krijgen de wereld van kunst en cultuur te leren kennen.

Maar van de drie is participatie wel het sleutelwoord voor deze tijd. Geen eenrichtingsverkeer van educator naar luisteraar. Geen voorgekauwde programmering. Geen autoriteit die alleen applaus wil oogsten. Nee, liever museumdirecteuren en programmeurs die hun publiek zo actief mogelijk betrekken bij hun collectiebeleid, tentoonstellingen en voorstellingen.

Natuurlijk, het enkel bezoeken van tentoonstellingen of voorstellingen kan een groot genoegen zijn, zeker in Wenen, maar er is meer en zeker voor jonge mensen. Ik keer terug naar Stefan Zweig:

“Jede passiv-passionierte Einstellung ist ja an sich schon unnatürlich für eine Jugend, denn es legt in ihrem Wesen, Eindrücke nicht nur aufzunehmen, sondern sie produktiv zu erwidern. Theater zu lieben für junge Menschen heisst zumindest wünschen und traumen selbst auf dem Theater (..) zu wirken.

En hij vervolgt:

“So wurde in unserer Schulklasse gemäss der Wiener atmosphäre und den besonderen Bedingtheiten jener Zeit der Trieb zu künstlerischen Produktion geradezu epidemisch.”

Dames en heren, ik geloof dat niet alleen in Wenen en niet alleen in andere tijden, maar overall en altijd mensen geboeid zullen raken door kunst en cultuur. De cruciale ondertitel van Zweig's boek “Erinnerungen eines Europaers” zijn voor mij bovendien een aansporing om ook als het gaat cultuureducatie in Europese samenwerking elkaars kracht te zoeken.

Ik dank u voor uw aandacht.